

КОНСТРУЮВАННЯ АВТОРСЬКОГО ВАРІАНТА СЕМАНТИЧНОГО ДИФЕРЕНЦІАЛА ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАВЛЕННЯ ПРЕДСТАВНИКІВ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ВАЛЮТИ

М. В. Панга, м. Київ

Представлено опис та аналіз емпіричного дослідження, що ставило за мету конструювання варіанта семантичного диференціала для вивчення ставлення представників середнього класу до національної валюти. Наводиться авторська анкета, що застосовувалася для формування вибірки представників середнього класу. Аналізуються результати асоціативного експерименту, пропонується варіант семантичного диференціала як можливий інструмент для вивчення ставлення до національної валюти.

Ключові слова: ставлення до національної валюти, середній клас, семантичний диференціал.

Проблема. На сучасному етапі розвитку психологічної науки все більша увага приділяється проблемі ставлення різних соціальних та вікових груп до національної валюти; політико-психологічних чинників, що впливають на формування того чи іншого ставлення до національної валюти (Е. Jonas, Е. Kirchler, К. Meier-Pesti, А. Мyller-Peters, R. Luna-Arocas, О. С. Дейнека, Ю. С. Ніколенко та ін.) [1–7]. Ставлення до національної валюти є окремим випадком ставлення до грошей. Його специфіка полягає в перцепції усталеності та законності грошей як єдиного платіжного засобу, прийнятого на території певної держави. Під ставленням до національної валюти слід розуміти емоційно забарвлені та раціонально наповнені оціночні диспозиції (із різним ступенем усвідомленості) громадянина певної держави щодо офіційно визнаної національної грошової одиниці, що формують певну особистісну смислову позицію щодо національної валюти, яка (тобто позиція) виявляється у фінансово-економічній поведінці людини (накопичення, витрачання, інфляційні очікування тощо).

Існує певна емпірична доцільність вивчення ставлення до національної валюти саме середнього класу, який є основним актором економіко-політичного життя держави з такими специфічними соціальними функціями, як підтримка соціальної стабільності в суспільстві, забезпечення вертикальної мобільності, фінансове донорство в державну бюджетну систему, створення нових зразків соціально-економічної та соціокультурної поведінки. Ставлення середнього класу до національної валюти як надійної та стабільної грошової одиниці впливає на покращення кредитно-грошової ситуації в державі, зміцнення національної грошової одиниці на валютних ринках, поліпшення політико-економічного іміджу та зрос-

тання соціально-політичного потенціалу держави. Ставлення середнього класу до національної грошової одиниці як ненадійної і нестабільної валюти значною мірою спричинюють: інфляційні очікування, які нерідко стимулюють реальну інфляцію; взаємодію з міжнародними твердими валютами на шкоду національній валюті; ірраціональні страхи втрати свого капіталу, що породжують масові чутки про періодичні “обвали” цієї валюти та подальше поведінкове стимулювання цих “обвалів”. Для успішної розбудови молодій державі необхідно досліджувати особливості ставлення населення до нової національної грошової одиниці, зокрема чинники, що впливають на ставлення середнього класу до національної валюти.

Серед основних перешкод, що утруднюють дослідження ставлення представників середнього класу до національної валюти, можна назвати такі: невиробленість чітко визначеної дефініції пострадянського середнього класу і загальноприйнятих стратифікаційних критеріїв та індикаторів виокремлення його представників; низький рівень розробленості категорії “середній клас” саме у психологічній літературі; брак необхідного інструментарію для вивчення ставлення представників середнього класу до національної валюти.

Мета статті: висвітлення й аналіз результатів проведеного емпіричного дослідження та конструювання на їх основі окремого варіанта семантичного диференціала для подальшого вивчення особливостей ставлення представників середнього класу до національної валюти.

Дослідження обраної нами наукової проблеми – ставлення середнього класу до національної валюти – методологічно доцільно проводити у два етапи. Для конструювання семантичного диференціала ми застосували асоціативний експеримент, який фіксував семантичні, або смислові, особливості ставлення представників середнього класу до національної валюти. Проте спочатку нам довелося сформулювати досить специфічну для нашого дослідження емпіричну вибірку, яка вимагала додаткового теоретико-методологічного аналізу підходів та критеріїв виокремлення представників середнього класу.

Загалом у дослідженні, яке проводилося в Київській, Одеській та Житомирській областях, взяли участь 127 респондентів (69 чоловіків і 58 жінок) віком від 23 до 59 років. Емпіричний інструментарій нашого дослідження складався із двох частин: авторської анкети для виокремлення представників середнього класу та інструкції і стимульного матеріалу асоціативного експерименту.

Зупинімося детальніше на теоретико-методологічних аспектах інструментарію дослідження. Специфіка нашого дослідження, його мета і завдання вимагали створення емпіричного інструментарію, за допомогою якого можна було б сформулювати вибірку з представників українського

середнього класу. Найефективнішим і найбільш поширеним методом виокремлення соціально-стратифікаційних утворень є метод *анкетування*, який найчастіше застосовують як вітчизняні та зарубіжні наукові установи, так і альтернативні організації України та світу загалом. Базою для розроблення анкети для виокремлення представників середнього класу став набір стратифікаційних критеріїв, відповідно до яких і були сформовані та підібрані запитання анкети. Отже, після ретельного теоретико-методологічного аналізу нами було обрано такі стратифікаційні критерії: матеріальний статус, рівень освіти, професійна належність, соціальний статус, самоідентифікація, особливості фінансової свідомості та поведінки. Анкета містила як авторські запитання, так і запитання, які постійно використовуються в моніторингових дослідженнях Інституту соціальної та політичної психології НАПН України та Інституту соціології НАН України.

Отже, основне завдання *анкети* – виокремлення представників українського середнього класу, формування вибірки нашого дослідження, тобто “відсіювання” із загальної кількості опитаних тієї частини респондентів, які не обирали відповіді на запитання, які б ідентифікували їх із середнім класом. Після обробки результатів анкетування було сформовано групу респондентів, яких умовно можна назвати представниками українського середнього класу. Загальна чисельність цієї умовної групи – 81 особа (з них 32 жінки і 49 чоловіків). Середній вік опитаних становив 25-56 років. Групу склали люди, які провадять інтелектуальну, підприємницьку або керівну діяльність; мають вищу освіту; досягли високого соціального та матеріального статусу. Більшість із них ідентифікує себе із середнім класом і має у своїй власності нерухомість. Відібрані особи характеризуються фінансовою дисциплінованістю, зниженим рівнем патерналізму та оптимістичним налаштуванням щодо майбутнього.

Наступним кроком було проведення *асоціативного експерименту* на описаній вище вибірці із представників українського середнього класу. Ми обрали вільний асоціативний експеримент (тобто респондент не був обмежений певними граматичними категоріями). Кожному учасникові було запропоновано дібрити слова-асоціації до запропонованих стимулів-назв валют (українська гривня, євро, долар, рубль та смисловий конструкт “ідеальна національна валюта”). Для того щоб підтвердити, що у свідомості респондентів ставлення до української гривні є окремим диференційованим утворенням, а не репрезентацією ставлення респондентів до грошей загалом або до різних іноземних валют, ми вирішили порівняти їхнє ставлення до гривні і ставлення до об’єктивно популярних та залучених у фінансово-економічне життя України іноземних валют (долар, євро, російський рубль), а також до уявної суб’єктивно ідеальної валюти.

Прийнято вважати, що більшість перших 5-10 відповідей, які називають досліджувані, є типовими. Найтиповіші асоціації називаються культурно-первісними, а найменш типові – ідіосинкразичними. У своєму асоціативному тесті ми також керувалися цим загальним правилом. Різна “вага” асоціацій (тобто їхньої значущості і для експериментатора, і для досліджуваного) залежить від порядку пред’явлення асоціацій (слів або словосполучень).

Варто зазначити, що респонденти, які не потрапили в кінцеву вибірку пілотного дослідження, але також брали участь в асоціативному експерименті, називали у 2-3 рази менше слів-асоціацій для кожного слова-стимулу. На нашу думку, такий стан речей може свідчити про нечітку представленість слів-стимулів у семантичних просторах респондентів. Отже, це певною мірою підтверджує доцільність дослідження ставлення до національної та іноземних валют саме у представників середнього класу.

Загалом на всі слова-стимули було зафіксовано 616 слів-асоціацій. Структура семантичного диференціала передбачає список біполярних ознак, а отже, ми одразу були змушені відкинути слова-асоціації, до яких неможливо дібрати антоніми (наприклад, “Кремль”, “СРСР”, “Буш”, “Євро-2012” та ін.). Другий і кінцевий етап “відсіювання” слів-асоціацій для кінцевого списку дескрипторів семантичного диференціала полягав у тому, що ми не брали до уваги слова-асоціації, які виникали лише в одного респондента. Урешті-решт, ми відібрали найбільш часто згадувані асоціації на кожне слово-стимул, які називалися більшістю респондентів. На основі підбору слів-антонімів до найбільш популярних слів-асоціацій було сформовано біполярні шкали, які й стали основою семантичного диференціала для вивчення ставлення до національної та іноземних валют (табл.).

Метод семантичного диференціала, запропонований Ч. Осгудом, являє собою оптимальний спосіб фіксації особистісних смислів щодо досліджуваного об’єкта чи явища. Методом семантичного диференціала об’єкти (поняття, зображення) оцінюються за низкою біполярних градусованих (трьох-, п’яти-, семибальних) шкал, полюси яких задаються за допомогою вербальних антонімів. Оцінки понять за різними шкалами корелюють між собою, і за допомогою факторного аналізу можна виокремити “пучки” таких шкал та згрупувати їх у фактори. Перехід від ознак (характеристик), які задаються шкалами, до факторів фактично є побудовою семантичного простору.

Зазначимо, що застосування семантичного диференціала має свої обмеження, які ми брали до уваги і намагалися мінімізувати в процесі розроблення методики дослідження. Ці обмеження пов’язані, по-перше, з тим, що, надаючи перелік шкал для оцінювання об’єкта або явища, дослідник нав’язує респондентам якості, які, на його думку, можуть бути недо-

статньо релевантними. Така проблема частково нівелюється тим, що семантичний простір об'єкта або явища описується не окремими ознаками, а факторами, що узагальнюють множинні ознаки. Непредставленість якоїсь значущої для респондента ознаки може компенсуватися іншими, які складають той самий фактор [8–10].

Таблиця

**Біполярні шкали семантичного диференціала
“Типи ставлення до національної валюти”**

Валюта для споживання	-3 -2 -1 0 1 2 3	Валюта для заощадження
Сильна	-3 -2 -1 0 1 2 3	Слабка
Національний символ	-3 -2 -1 0 1 2 3	Не є національним символом
Практична	-3 -2 -1 0 1 2 3	Непрактична
Валюта з майбутнім	-3 -2 -1 0 1 2 3	Валюта без майбутнього
Своя	-3 -2 -1 0 1 2 3	Чужа
Активна	-3 -2 -1 0 1 2 3	Пасивна
Прибуткова	-3 -2 -1 0 1 2 3	Збиткова
Втілює державну самостійність	-3 -2 -1 0 1 2 3	Не втілює державну самостійність
Популярна	-3 -2 -1 0 1 2 3	Непопулярна
Перспективна	-3 -2 -1 0 1 2 3	Безперспективна
Свобода	-3 -2 -1 0 1 2 3	Неволя
Обігова	-3 -2 -1 0 1 2 3	Застійна
Незалежність	-3 -2 -1 0 1 2 3	Залежність
Престижна	-3 -2 -1 0 1 2 3	Непрестижна
Інфляційна	-3 -2 -1 0 1 2 3	Зростаюча
Розвиток	-3 -2 -1 0 1 2 3	Застій
Динамічна	-3 -2 -1 0 1 2 3	Статична
Надійна	-3 -2 -1 0 1 2 3	Ризикована (ненадійна)
Втілює національні цінності	-3 -2 -1 0 1 2 3	Не втілює національні цінності
Ізольована	-3 -2 -1 0 1 2 3	Відкрита
Залежна	-3 -2 -1 0 1 2 3	Незалежна
Безпечна	-3 -2 -1 0 1 2 3	Загрозлива
Стабільна	-3 -2 -1 0 1 2 3	Нестабільна
Демократія	-3 -2 -1 0 1 2 3	Авторитаризм
Впливова	-3 -2 -1 0 1 2 3	Невпливова
Корисна	-3 -2 -1 0 1 2 3	Шкідлива

Загалом було виокремлено: 28 категорій, що описують гривню; 25 – американський долар; 24 – євро і 25 – уявний конструкт “ідеальна націо-

нальна валюта”. Ми проаналізували частоту, з якою трапляються ті чи ті категорії, і в підсумку сформували перелік із 27 ознак, який, на нашу думку, є придатним для вимірювання ставлення до кожної із зазначених валют. Це, по-перше, полегшує процедуру зіставлення факторних структур між собою, а по-друге, за допомогою повного переліку дескрипторів ми зможемо актуалізувати ставлення до різних валют. Виокремлені дескриптори умовно можна розділити на три групи характеристик ставлення до національної валюти: функціональність-нефункціональність (наприклад, біполярні пари дескрипторів – “прибуткова-збиткова”, “активна-пасивна”, “динамічна-статична” та ін.), стабільність-нестабільність (“надійна-ризикована”, “безпечна-загрозлива” та ін.) і ступінь утілення-неутілення національних цінностей (“свобода-неволя”, “демократія-авторитаризм”, “втілює-не втілює державну самостійність” та ін.).

Отже, завдяки застосуванню методу семантичного диференціала ми зможемо виокремити на основі факторного аналізу концентрації ознак ставлення до національної валюти (тобто фактори), а відтак визначити типи ставлення до національної валюти та здійснити їх детальний опис.

Висновки:

1. Психологічні дослідження ставлення різних соціальних груп до грошей та національної валюти розвиваються досить динамічно, проте їм вочевидь бракує емпіричного інструментарію.

2. Середній клас є однією з найбільш дискусійних категорій як у західній, так і у вітчизняній науці. Основні суперечки щодо вивчення середнього класу мають як теоретико-методологічний (визначення середнього класу, проблема критеріїв його виокремлення), так і суто емпіричний (роль середнього класу і його значення для держави) характер. Серед критеріїв віднесення людей до середнього класу можна виокремити психологічні і непсихологічні.

3. Ставлення до національної валюти найбільш доцільно, на нашу думку, досліджувати психосемантичними методами а саме методом асоціативного експерименту та методом семантичного диференціала. Процедурно асоціативний експеримент передує семантичному диференціалу, адже саме асоціативний експеримент формує список дескрипторів для процедури семантичного диференціала.

4. Велика кількість отриманих слів-асоціацій на запропоновані слова-стимули в процесі здійснення асоціативного експерименту свідчить про диференційоване ставлення до національної та іноземних валют. Дескриптори для семантичного диференціала добиралися методом контент-аналізу.

5. Метод семантичного диференціала ми застосовували для подальшого визначення типів ставлення представників середнього класу до національної та іноземних валют. Суб’єктивне ставлення до національної

валюти можна описати такими характеристиками: “функціональність-нефункціональність”, “стабільність-нестабільність” та “втілює-не втілює національні цінності”. Перелічені характеристики знайшли своє відображення в авторському варіанті семантичного диференціала.

Перспективою дальших досліджень є застосування сконструйованого семантичного диференціала для вивчення ставлення громадян до національної та іноземних валют.

Література

1. *Jonas E.* Currencies as cultural symbols – an existential psychological perspective on reactions of Germans toward the Euro / E. Jonas, I. Fritsche, J. Greenberg // *Journal of Economic Psychology*. – 2005. – № 26. – P. 129–146.
2. *Meier-Pesti K.* Nationalism and patriotism as determinants of European identity and attitudes towards the euro / K. Meier-Pesti, E. Kirchler // *Journal of Socio-Economics*. – 2003. – № 32. – P. 685–700.
3. *Meier-Pesti K.* Attitudes towards the Euro by national identity and relative national status / K. Meier-Pesti, E. Kirchler // *Journal of Economic Psychology*. – 2003. – № 24. – P. 293–299.
4. Explaining attitudes towards the euro: Design of a cross-national study / A. Müller-Peters, R. Pepermans, G. Kiell, N. Battaglia, S. Beckmann, C. Burgoyne // *Journal of Economic Psychology*. – 1998. – № 19. – P. 663–680.
5. The Euro and European identity: The Spanish and Portuguese case / R. Luna-Arocas, G. Guzman, I. Quintanilla, M. Farhangmehr // *Journal of Economic Psychology*. – 2001. – № 22. – P. 441–460.
6. *Дейнека О. С.* Динамика макроэкономических компонентов образа денег в обыденном сознании / О. С. Дейнека // *Психологический журнал*. – 2002. – Т. 23. – № 2. – С. 36–46.
7. *Дейнека О. С.* Символизация денег: опыт эмпирического исследования / О. С. Дейнека // *Проблемы экономической психологии* / отв. ред. А. Л. Журавлев, А. Б. Купрейченко. – М. : ИП РАН, 2004. – Т. 1. – С. 207–241.
8. *Осгуд Ч.* Приложение методики семантического дифференциала к исследованиям по эстетике и смежным проблемам / Ч. Осгуд, Дж. Суси, П. Таненбаум // *Семиотика и искусствоведение*. – М. : Мир, 1972. – С. 3–34.
9. *Петренко В. Ф.* Введение в экспериментальную психосемантику: исследование форм репрезентации в обыденном сознании / В. Ф. Петренко. – М. : Изд-во МГУ, 1983. – 176 с.
10. *Петренко В. Ф.* Психосемантика сознания / В. Ф. Петренко. – М. : Изд-во МГУ, 1988. – 208 с.

Панга М. В. Конструирование авторского варианта семантического дифференциала для исследования отношения представителей среднего класса к национальной валюте

Представлены описание и анализ эмпирического исследования, целью которого было конструирование варианта семантического дифференциала для изучения отношения представителей среднего класса к национальной валюте. Приводится авторская анкета, предназначенная для формирования выборки пред-

ставителей среднего класса. Анализируются результаты ассоциативного эксперимента, предлагается вариант семантического дифференциала как возможный инструментарий для изучения отношения к национальной валюте.

Ключевые слова: отношение к национальной валюте, средний класс, семантический дифференциал.

Panga M. V. Developing author's semantic differential version for studying attitudes towards the national currency of the middle class representatives

This article describes and analyzes the empirical research which was aimed to design variants of the semantic differential to study attitudes towards the national currency of the middle class representatives. To form a sample of middle-class representatives, we used the author's questionnaire. The results of the association experiment are analyzed. The version of the semantic differential as a potential instrument to study attitudes towards the national currency is proposed.

Key words: attitudes towards national currency, the middle class, semantic differential.